

## Margaret Meadová: Pohlaví a temperament u tří primitivních společností

Praha: Sociologické nakladatelství 2010, 356 s. ISBN 978-80-7419-036-0

Margaret Meadová (1901 – 1978) patrí nielen medzi popredné postavy americkej antropológie, ale tiež k vedcom, ktorí významne ovplyvnili myslenie ľudí v 20. storočí. Uskutočnila viacero etnologických výskumov, publikovala množstvo prác odborného i populárno-náučného charakteru, angažovala sa v desiatkach vedeckých a odborných organizácií a v neposlednom rade si dokázala získať dlhodobú pozornosť médií. Jej angažovanosť a aktivita viedli k častému obdivu, avšak aj ku kritike jej odbornej práce. Aj v recenzovanej knihe sa prejavil sklon Meadovej antropológickej poznatky príliš zovšeobecňovať s cieľom odvodzovať z nich kultúrne závery, ktoré by sa dali aplikovať na život jej vlastnej americkej spoločnosti. Tieto zovšeobecnenia však poskytovali veľa priestoru pre rozmanité interpretovanie a dokonca i pre neskoršie popretie niektorých zistení inými vedcami. Helen Fischerová v predslove k recenzovanej knihe otvorene uvádza, že so všetkými závermi Margaret Meadovej dnes súhlasí len málo ľudí. (s. 21)

„Toto je moja najviac nepochopená kniha a ja som venovala veľa pozornosti tomu, aby som sa pokúsila pochopiť prečo.“ (s. 24) Takto začína autorka svoj úvod k opätovnému vydaniu knihy *Pohlavie a temperament v troch primitívnych spoločnostiach* v roku 1950. Táto kniha patrí medzi jej najvýznamnejšie. Predstavuje záverečnú časť tzv. oceánskej trilógie, ktorá bola v roku 1939 publikovaná ako celok pod názvom *From the South Seas: Studies of Adolescence and Sex in Primitive Societies*. Skladá sa z troch diel: *Coming of Age in Samoa: A Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilization* (1928), *Growing Up in New Guinea: A Comparative Study of Primitive Societies* (1930) a *Sex and Temperament in Three Primitive Societies* (1935). Meadová v recenzovanej knihe predstavila výsledky z dvojročnej expedície na Novej Guinei v rokoch 1931 – 1933, ktorú podnikla so svojím druhým manželom, novozélandským antropológom Reom F. Fortuneom. Predmetom jej výskumu bolo štúdium spoločenských podmienok osobností mužov a žien, pričom jej cieľom bolo ozrejmiť rozdiely medzi dvoma pohlaviami. Popritom hľadala odpoveď aj na otázku, do akej miery je odlišný temperament u mužov a žien vrodenný. V 30. rokoch 20. storočia to boli otázky spoločensky veľmi aktuálne, pretože v tomto období vrcholili významné spoločenské zmeny, ktoré začali prenikať aj do najhlbšej podstaty spoločenskej štruktúry a organizácie, teda do formy rodinného života a spoločenskej definície mužských a ženských vlastností. Vzhľadom na to, že premeny týchto štruktúr ešte stále trvajú a spoločenská diskusia o nich dosiaľ neutícha, ide o otázky, ktoré sú aktuálne dodnes.

V troch štruktúrne, ale najmä organizačne veľmi odlišných spoločnostiach na Novej Guinei – Arapešov, Mundugumorov a Čambuliov – sa Meadová sústredila na identifikáciu prvkov spoločenskej štruktúry, ktoré boli podľa nej zdrojom rozdielov medzi mužmi a ženami. Zistila, že ani v spoločnostiach, ktoré uprednostňujú

takmer protikladné povahové vlastnosti ľudí (Meadová používala pojem „temperament“ bez bližšieho upresnenia) a v ktorých platí jednoznačná deľba práce medzi mužmi a ženami, nemusia existovať rozdiely medzi spoločensky schválenými osobnosťami mužov a žien. Dokazovali to mierumilovní, na solidaritu s druhými orientovaní Arapeši, ako aj bojovní a egoistickí Mundugumori, u ktorých sa tieto druhy temperamentu vyskytovali rovnako u mužov i žien. U Čambuliov síce Meadová objavila rozdiely v temperamente medzi mužmi a ženami, avšak tieto sa javili prekvapujúco obrátene v porovnaní s rozdielmi medzi mužmi a ženami stereotypne očakávanými v „jej“ kultúre (t. j. vo vtedajších USA, resp. v „západnej“ kultúre). Pod vplyvom kultúrneho determinizmu, ktorý si Meadová osvojila už počas štúdia u F. Boasa, ale aj pod vplyvom pozorovaných faktov dospela k záveru, že nejestvuje žiadny podklad pre to, aby sme tzv. typické mužské a ženské vlastnosti chápali ako aspekty súvisiace s pohlavím.

Meadová v tejto práci dokazovala silu spoločenskej podmienenosti formovania ľudskej osobnosti. Ľudská prirodzenosť je podľa nej veľmi tvárna a reaguje na kultúrne podmienky, pod vplyvom ktorých môže nadobudnúť v rôznych spoločnostiach i protikladné formy. Rozdiely medzi jednotlivcami v rámci jednej kultúry vysvetľovala psychologickými faktormi, najmä odlišnou podmienenosťou vývoja týchto jednotlivcov už v útlom detstve. Ako zatiaľ nevysvetlenú však zdôraznila otázku pôvodu rozdielov štandardizovaných v jednotlivých spoločnostiach. V tejto súvislosti poukázala aj na ďalší problém: keby bola ľudská prirodzenosť úplne homogénnou surovinou bez špecifických síl, pre ktorú by bolo charakteristické, že nemá žiadne dôležité vrodené rozdiely medzi jednotlivcami, potom tí, u ktorých sa prejavujú charakterové črty protikladné k tlaku spoločnosti, by sa nemali v spoločnostiach s takými odlišnými prioritami opakovane objavovať. Avšak v každej z týchto spoločností sa vyskytovali.

Tieto otázky, ktoré nastolila v závere svojej knihy, už podrobnejšie neriešila. Namiesto toho poukázala na veľký ideologický význam poznatku, že spoločenské osobnosti dvoch pohlaví sú vytvárané spoločensky, pričom ho označila za dvojsečnú zbraň. Zdôraznila, že vyhovuje každému programu, ktorý sa zameriava na vybudovanie usporiadanej spoločnosti. Otvorene pritom kritizovala fašistický aj komunistický program výchovy. Prvý charakterizovala ako prípad, keď sa spoločnosť snaží vtesnať ženy do zastaranej formy. Druhý, naopak, ako prípad, keď sa spoločnosť snaží vymazávať rozdiely medzi pohlaviami do tej miery, nakoľko to len ich psychologické funkcie dovoľia. Sama Meadová sa vyjadrila za strednú cestu, ktorá rešpektuje význam osobnosti človeka pre spoločenský rozvoj: „Civilizácia by mohla čerpať svoje podnety z takých kategórií, ako je vek alebo pohlavie, rasa alebo dedičné postavenie v rodovej línii, ale namiesto toho, aby podľa takýchto jednoduchých smerov presne vymedzovala charakter osobnosti, mohla by uznávať, pestovať a vytvárať miesto pre mnohé odlišné povahové vlohy. Mohla by stavať na odlišných schopnostiach, ktoré sa teraz snaží u niektorých detí umelo vykoreniť a u iných zase umelo vytvoriť.“ (s. 324-325)

Často sa poukazuje na to, že Meadová knihou *Pohlavie a temperament* v troch primitívnych spoločnostiach inšpirovala rozvíjajúce sa feministické hnutie. *František Vrhel* v doslove ku knihe zdôraznil jej význam pre druhú fázu vývoja feministickej antropológie v USA (približne 1920 – 1980), v ktorej došlo k oddeleniu biologického a spoločenského pohlavia ako deskriptívnych kategórií. Dodal tiež, že tri razy vydatá a tri razy rozvedená Meadová, voči ktorej sa objavujú i podozrenia z bisexuality, bola živým príkladom vtedajšieho „oslobodenia žien“. (s. 339) Jej názory však boli často v rozpore i s tvrdeniami feministiek. Meadová predovšetkým otvorene pripustila, že určité povahové rozdiely medzi mužmi a ženami môžu mať vrodený, biologický charakter. Istú dávku kritiky nesie aj jej vyjadrenie v predslove ku knihe z roku 1963, kde skonštatovala, že 27 rokov od prvého vydania knihy sa ženy v USA zväčša definovali práve na základe pohlavia na úkor toho, aby vnímali samé seba ako individuality. Taktiež poukázala na význam tradície, historickej skúsenosti jednotlivých spoločností, ktorá dáva legitimitu konkrétnemu druhu spoločenského formovania osobnosti svojich členov, a to i v závislosti od ich pohlavia.

Problematica spoločenskej osobnosti mužov a žien a jej kultúrnej podmienenosti, teda hlavný predmet Meadovej výskumu na Novej Guinei, je už všeobecne známa časť jej práce. Vysvetlenia tých príčin „nepochopenia“ knihy *Pohlavie a temperament...*, ktoré Meadová rozoznala, zhrnula do troch oblastí. Do prvej oblasti sústredila vysvetlenia obvinení, že počas písania tejto knihy neverila, že existujú rozdiely medzi pohlaviami. Meadová na svoju obhajobu vysvetlila, že hoci v tomto výskume chcela pôvodne skúmať „podmienenosť spoločenskej osobnosti dvoch pohlaví“, neskôr zistila, že nazbieraný materiál hovoril skôr o rozdieloch „temperamentu“, teda o rozdieloch medzi „vrodenými“ vlohami jednotlivca bez ohľadu na pohlavie. Bola presvedčená, že jej práca môže objasniť spôsob, akým spoločnosť formuje všetkých mužov a ženy, a tým umožniť „inteligentnejšiu“ debatu o rozdieloch medzi pohlaviami. Recenzovaná kniha však poskytuje veľký priestor pre nejednoznačné interpretácie. Meadová pri písaní nepostupovala systematickým spôsobom prostredníctvom presného vymedzovania pojmov, či predstavenia sústredenej analýzy dôkazov na overenie svojich zistení. Namiesto toho zvolila čitateľsky oveľa populárnejší rozprávačský štýl. Priala tomu i jej metóda skúmania – analýza udalostí, ktorú (ako poznamenala v texte) tu vynašla.

Do druhej oblasti zahrnula vysvetlenia tých nepochopení knihy, ktoré sa zakladajú na kritike, že jej práca poskytla príliš krásny vzorec a teda Meadová zrejme v teréne našla to, čo hľadala. Meadová v knihe viac ráz poukázala na to, že výber spoločností, ktoré slúžili ako objekt výskumu, bol náhodný, dokonca ovplyvnený i okolnosťami, ktoré vznikli na mieste. Zjavne ju k týmto zdôvodneniam viedlo znepokojenie z toho, že skúmané spoločnosti boli naozaj svojím spôsobom modelové. Ako vyzdvihla v reakcii na túto kritiku, na troch skúmaných kultúrach sa snažila ukázať práve to, čím boli vo vzťahu k predmetu výskumu poučné. Konštatovala, že tieto tri kultúry jej poskytli bohatý materiál o tom, ako celistvo môže kultúra vnucovať jednému alebo obojm pohlaviám vzorec správania, ktorý je

vhodný len pre časť ľudskej populácie. Na druhej strane treba dodať, že vo výbere a analýze dôkazových udalostí je čitateľ nútený dôverovať deklarovanej nestrannosti a odbornému úsudku autorky.

Ako tretí zdroj problémov Meadová priznáva širokú oblasť záujmu jej výskumu, keď vlastne písala „o dvoch veciach naraz“ – o pohlaví v zmysle biologicky daných rozdielov a o temperamente v zmysle vrodených vlôh jednotlivca. Poukázala na to, že západná kultúra posudzuje mnohé veci zásadou buď/alebo, medzi nimi aj vzťah medzi pohlavím a temperamentom. Na viacerých miestach priznala, že aj ona mala osvojené takéto myslenie, na základe ktorého sformulovala vlastne už na začiatku predmet svojho výskumu. Fakt, že autorka zistila rozdielne kombinácie spôsobu, akým spoločnosti formovali mužský a ženský temperament, mnohí interpretovali tak, že popiera existenciu biologických rozdielov medzi mužmi a ženami. Meadová v knihe nepochybovala o existencii biologických rozdielov medzi mužmi a ženami a o ich pravdepodobnom vplyve na správanie ľudí, ale akcentovala najmä rozmanitosť spoločenského vplyvu na formovanie správania mužov a žien, ktorú chápala ako prínos pre rozvoj myslenia o spoločnosti.

Ako zhrnul Václav Soukup, Meadovú je ťažké zaradiť do niektorého z početných názorových táborov, ktoré stáli proti sebe vo verejných a politických diskusiách. (Porov. Soukup 2000: 85) Či už išlo o pravicu alebo ľavicu, konzervatívcoch alebo liberálov, podobne aj pokiaľ išlo o názory feministiek, Meadovej názory išli naprieč týmito ideologickými spektrami. V recenzovanej knihe zdôraznila predovšetkým potrebu rozšíriť svoje možnosti uvažovania o spoločenskom usporiadaní vďaka antropologickým poznatkom o kultúrnej rozmanitosti a sústrediť spoločensko-reformátorské snahy v prvom rade na individuálny rozvoj všetkých členov spoločnosti.

V tomto zmysle si dovoľím upozorniť na iný inšpiratívny aspekt recenzovanej knihy, ktorý možno považovať vzhľadom na predmet výskumu len za „vedľajší produkt“ skúmania. Samotný opis života troch primitívnych<sup>1</sup> spoločností na Novej Guinei v 30. rokoch 20. storočia poskytuje pútavo celistvý a pomerne intímny pohľad do života týchto spoločností, ktorý môže rozšíriť obzory poznania aj dnešnému čitateľovi, hoci už má z rôznych zdrojov množstvo informácií o „exotických“ spoločnostiach. Meadová vo svojich interpretáciách (zdá sa, že nie cielene) použila aj inú schému uvažovania, ktorá bola aktuálna už v čase jej výskumu a ktorej aktuálnosť odvtedy ešte vzrástla. Konkrétne ide o problematiku organizácie spoločenského života, a najmä jej aspektu solidarity. Zaujímavý materiál poskytuje hlavne analýza života Arapešov a Mundugumorov, ktorí sa javia v spomenutom aspekte ako spoločnosti protikladné, pričom túto protikladnosť Meadová zaznamenala i v tom, ako tieto spoločnosti formujú spoločenskú osobnosť mužov a žien. Za cenné považujeme analýzy, v ktorých načrtáva i vzťah spoločenskej organizácie a štruktúry k spoločensky uznávaným hodnotám.

---

<sup>1</sup> Meadová používala pojem *primitívne spoločnosti* v neutrálnom, nehodnotiacom zmysle.

Arapeši, ktorých Meadová často charakterizovala prívlastkom mierumilovní, sústredovali svoj spoločenský život okolo zásady „starostlivosť o rast druhých“. Táto zásada sa prejavovala vo väčšine ich spoločenských inštitúcií a vzťahov, ako i vo vzťahu k ich prírodnému a spoločenskému prostrediu. Nemali vlastnícky postoj k pôde, pretože boli presvedčení, že to oni patria zemi, ktorú musia obrábať a oni sami sú súčasťou jej života. Inštitúcia neustálej výmeny jedla (považovalo sa za spoločensky nevhodné, aby človek požíval to, čo sám vypestoval alebo ulovil) utužovala jednak vzťahy medzi rodinnými klanmi, ale bola zároveň činiteľom súdržnosti v rámci klanu. Bola základom vzťahu rodičov k svojim deťom, aj manželov k svojim manželkám, pričom na základe tejto starostlivosti o výživu a rast sa zároveň očakávala poslušnosť a lojalita. Meadová ukázala aj to, ako táto zásada umožnila v spoločnosti Arapešov (ktorá praktizovala polygíniu podobne ako všetky okolité spoločnosti) regulovať vzťahy medzi generáciami najmä prostredníctvom zapojenia mužov do zabezpečovania sobášov svojich detí. Arapešovia sa snažili vyhýbať sporom o ženy (ktoré, ako Meadová podčiarkla, boli hlavným zdrojom sporov vo všetkých tamojších spoločnostiach) a polygíniu uplatňovali výhradne v rámci pozostalosti: ako povinnosť postarať sa o vdovu a deti bratov, nie ako demonštráciu nadradenosti nad inými mužmi. Interpretovali ju podľa nej ako povinnosť, nie ako výsadu.

Oproti tomu Mundugumorov, lovcov lebiek, u ktorých sa vládne len tri roky pred príchodom Meadovej podarilo zastaviť agresívny kanibalizmus, opísala ako spoločnosť veľmi súťaživú, konfliktnú a individualistickú. Na rozdiel od Arapešov, ktorí pozerali s určitým znepokojením na každého, kto zabil človeka (hoci i nešťastnou náhodou), pre Mundugumorov bol lov lebiek najdôležitejšou činnosťou mužov a znakom ich statočnosti a spoločenského významu. Meadová vyzdvihla fakt, že vláda si dlhý čas nedokázala zabezpečiť kontrolu nad nimi vojenskou silou, pomohlo jej k tomu až väznenie: „Vodcovia boli ochotní čeliť smrti, ale stráviť pol roka vo väzení a pritom myslieť len na to, kto im zviedol, alebo ukradol manželky – tejto ponížujúcej nečinnosti neboli ochotní čeliť.“ (s. 247) Toto konštatovanie naznačuje hlboké konflikty, typické pre usporiadanie mundugumorskej spoločnosti: nenávisť rodičov voči deťom, najmä deťom rovnakého pohlavia, ktoré predstavovali súperov o manželských partnerov a spoločenské postavenie; súťaž o ženy, ktorých počet bol znakom sily a významnosti muža; vzájomná neznášanlivosť žien a ich individualistická agresivita voči mužom; emocionálne chladná a cielene súťaživá a nenávisťná výchova detí, ktorá navyše oddeľovala deti opačného pohlavia a vnášala nenávisť k súrodencom rovnakého pohlavia. Všetko len podčiarkovalo silný majetnícky aspekt spoločenského usporiadania tejto materiálne bohatej spoločnosti a agresívna sexualita. Na rozdiel od Arapešov, ktorí kladli vo vzájomných vzťahoch veľký dôraz na dodržiavanie povinností (napríklad prostredníctvom zabehnutého systému každodennej výmeny potravy a darov), pre Mundugumorov bolo typické nedodržiavanie záväzkov, ktoré bolo akceptované ako zámienka pre vyvolávanie všadeprítomných sporov. Meadová poukázala na to, že ani náboženský kult nedokázal Mundugumorov zjednotiť, pretože každá rodina

uctievala vlastný kult a vlastné náboženské predmety. Jedinou udalosťou, pre ktorú sa dokázali muži dočasne spojiť a spolupracovať, boli dlhodobé plánované a mnohopočetné výpravy na lov lebiek (tie pritom nepredstavovali zdroj obživy, ako sa to v našej kultúre niekedy stereotypne chápe, ale boli nástrojom demonštrácie sily a prejavom agresívnej nenávisti voči nepriateľom, ktorej prejavom bolo aj požívanie ich tela). Ako hlavnú zásadu ich spoločenského života Meadová identifikovala práve sústredenosť každého, rovnako mužov i žien, na seba samého.

Tento aspekt recenzovanej knihy je aktuálny a inšpiratívny i dnes. Meadová opísala, ako sa hlavné zásady spoločenskej organizácie – starostlivosť o rast druhých a individualizmus – premietajú do štruktúry a fungovania jednotlivých spoločenských inštitúcií, ako sú rodina, resp. príbuzenský systém, náboženstvo, solidarita a dôvera v komunitu, systém autorít, obchod a systém výmeny tovarov, vzťahy medzi etnikami a podobne. Autorka zdôraznila, že všetky tri kultúrne veľmi rozdielne spoločnosti, ktoré skúmala, žili od seba vzdialené v rozmedzí približne 160 km. Vo svojich pozorovaniach zároveň ukázala, aký veľký význam majú pre formu spoločenského usporiadania a kultúry vzťahy medzi generáciami v porovnaní (napríklad) so vzťahmi medzi etnikami. Podobne sa jej podarilo ukázať – a to najmä na prípade Čambuliov – aká silná môže byť súvislosť usporiadania vzťahov medzi pohlaviami s pevnosťou autoritatívnych štruktúr. Tieto konštatovania sa pri súčasnej úrovni poznania môžu zdať banálne. Niekedy však máme sklony prehliadať fakty, ktoré považujeme za zjavné pravdy. V podrobnom opise života na príklade primitívnych, jednoduchých spoločností, ktorý poskytla Margaret Meadová, sa ukazuje charakter a sila uvedených súvislostí.

Na záver treba ešte vyzdvihnúť, že Sociologické nakladatelství v Prahe vydalo knihu *Pohlavie a temperament* v troch primitívnych spoločnostiach vo forme skutočnej klasiky: s poďakovaniami a predslovmi autorky, ale aj s predslovom jej dcéry Mary Catherine Batesonovej, s odborným vstupom Helen Fisherovej – ktoré boli súčasťou pôvodnej predlohy z nakladateľstva HarperCollins Publishers (domovského vydavateľstva Meadovej) z roku 2001, a tiež s odborným doslovom českého etnológa Františka Vrhela. Hoci ide o antropologickú prácu, problematika, o ktorej pojednáva a pozorovania, ktoré predstavuje, sú dodnes aktuálne z pohľadu všetkých spoločenskovedných disciplín. Pútavý a skôr populárno-náučný štýl písania Margaret Meadovej robí knihu prístupnou pre všetky kategórie čitateľov.

Mária Suríková

#### LITERATÚRA

SOUKUP, V. Přehled antropologických teorií kultury. Praha: Portál 2000. 229 s. ISBN 80-7178-328-5.